

Nerovnoměrný rozvoj světa

Příklady evidence nerovností

HDP na obyvatele (PPP, 2001)

USA 34 320 \$

Sierra Leone 470 \$

2001: 497 miliardářů – majetek 1 540 mld \$

více než příjmy chudší poloviny lidstva

1,3 mld. lidí žije za méně než 1 \$ denně

790 mil. lidí (13%) trpí podvýživou

Poměr příjmů 20% lidí v nejbohatších zemích a 20% lidí v nejchudších zemích:

1960 30 : 1

1997 74 : 1

Osnova přednášky

A. Vývoj systému světového hospodářství

- ◆ vytváření struktury jádro-periferie
- ◆ kolonialismus
- ◆ dekolonizace

B. Dědictví kolonialismu

- ◆ důsledky
- ◆ OPEC a malí tygři
- ◆ diferenciaci „třetího světa“

C. Diskurz rozvoje

- ◆ modernizace
- ◆ teorie závislosti
- ◆ neoliberalismus a dlužní krize
- ◆ kritika rozvoje

Immanuel Wallerstein: world –systems theory

- ✦ Tři historické formy společenské organizace produkce a reprodukce
  - definovány způsobem výroby (= organizací materiální základny společnosti)

1. Minisystémy (*mini-systems*)

- recipročně-rodový způsob výroby
  - výroba: lov, sběr, jednoduché zemědělství
  - výměna zboží a služeb: prostá reciproční
  - sociální organizace založena na věku a pohlaví
  - bezpočet minisystémů, lokální rozsah, zpravidla krátkodobé trvání

2. Světová impéria (*world-empires*)

- redistributivně-daňový způsob výroby
  - pokročilá technologie umožňuje produkci nad úroveň bezprostřední potřeby
  - výměna: reciproční mezi výrobci, ale část je přivlastňována vládnoucí skupinou (daně)
  - třídní společnost
    - daň vede ke vzniku velkých majetkových rozdílů
  - různé politické formy: centralizovaná impéria (Řím) i politicky rozdrobené (feudální Evropa)
  - desítky světových impérií

3. Systém světového hospodářství (*world-economy*)

- kapitalistický způsob výroby
  - motivací pro výrobu je zisk
  - hnací síla systému: akumulace „nadhodnoty“ ve formě kapitálu
  - konkurence mezi výrobci je řízena trhem
  - ceny a mzdy určovány nabídkou a poptávkou
  - žádná zastřešující politická struktura
  - historicky vznikl jediný systém světového hospodářství

System světového hospodářství

- ✠ Počátek ve 2. polovině 15. století v Evropě
- ✠ Šíření z Evropy do zbývajících částí světa
- ✠ Historie šíření SHS = historie kolonialismu
  - ◆ 1. fáze (1500 – 1780)
  - ◆ 2. fáze (1780 – 1914)

Kolonialismus: 1. fáze

✠ Objevitelské a dobovyvatelské výpravy

✠ Portugalsko

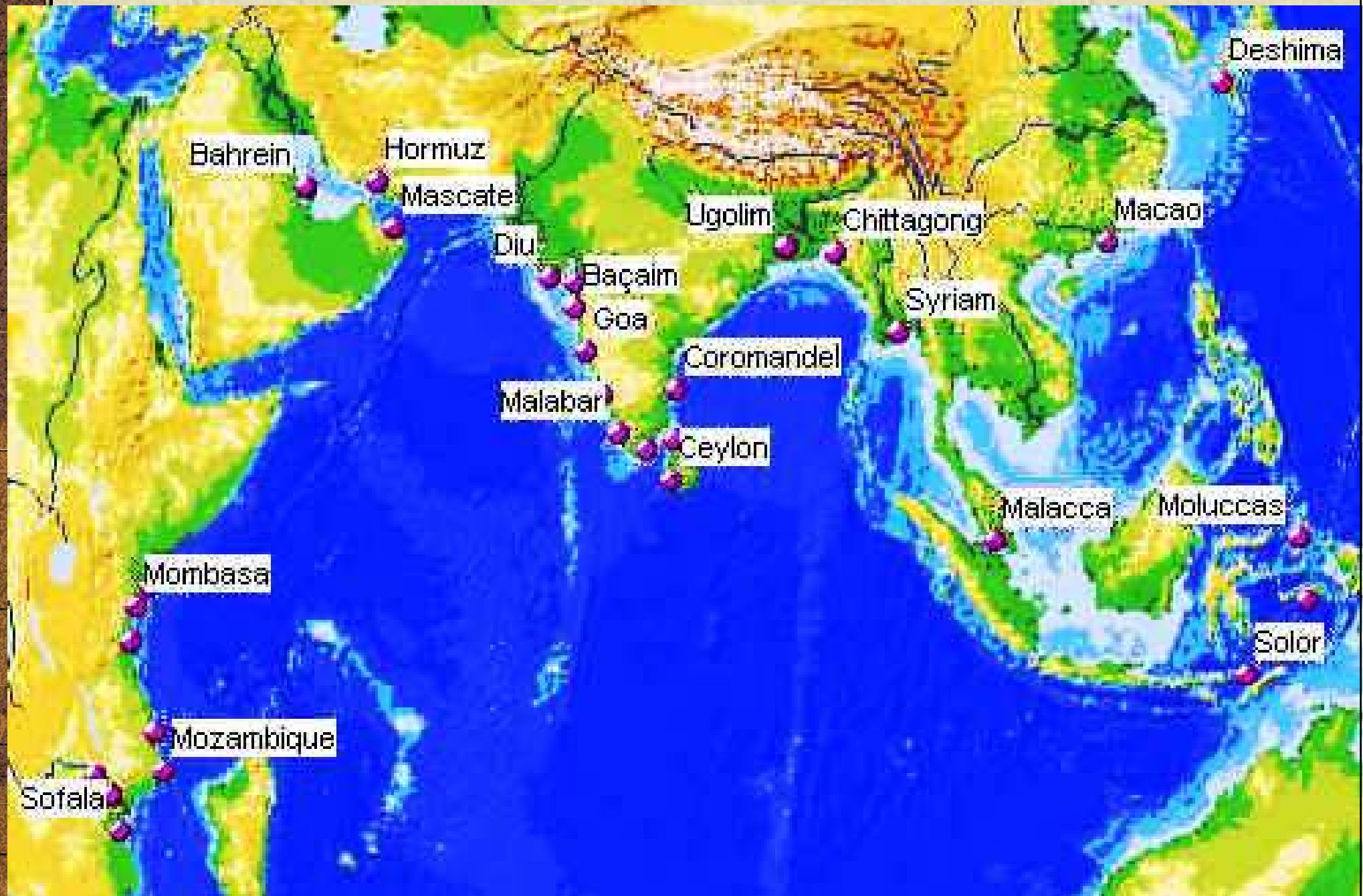
Obchodní stanice na cestě do Indie a na Dálný Východ. Brazílie.

✠ Španělsko

Latinská Amerika: drancování, těžba nerostů, plantáže.

Portugalské faktorie kolem r. 1600

Trojúhelníkový obchod

- počátek mezinárodní dělby práce

✠ Evropa:

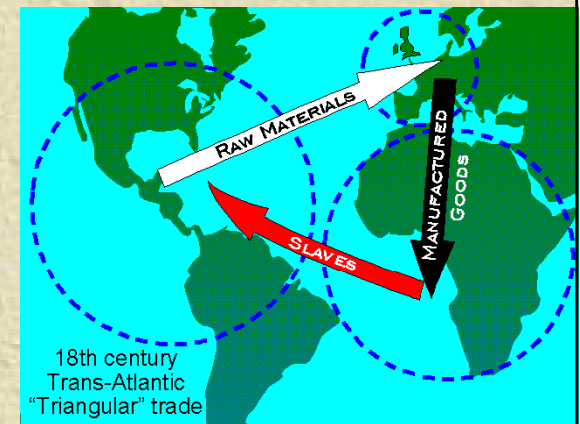
Dodavatel hotových výrobků, provozovatel obchodu, místo konečné akumulace zisku, zdroj investic

✠ Afrika:

Zdroj levné pracovní síly

✠ Amerika:

Dodavatel primárních surovin (nerostných a zemědělských)

Merkantilismus

- první hospodářská politika

- ✦ Bohatství světa je konečné. Nárůst bohatství v jedné zemi je možné dosáhnout jen na úkor jiné země.
- ✦ Nejlepší způsob zvýšení bohatství: export výměnou za drahé kovy.
- ✦ Silná podpora obchodu ze strany státu.
  - cla
  - obchodní privilegia
  - ochrana obchodních cest...

Rivalita mocností

- ✠ Španělsko a Portugalsko (16. stol.)
- ✠ Nizozemí (1. pol. 17. stol.)
  - ◆ *Navigation Act* (1651)
- ✠ Francie a Velká Británie (pol. 17.–pol. 18. stol.)
  - Colbert* (F)
  - Sedmiletá válka (1756 – 1763)
- ✠ Velká Británie (19. stol.)

Batávie 1750

*Prospect des Rathhousen in Batavia wie dabelbier
auf dem inſien Platz nebst der umherenle Gegend*

*Vue de l'Hotel de Batavie come il se pre-
sente de devant sur la grande Place avec*

Kolonialismus: 2. fáze

✦ 1780: průmyslová revoluce

✦ Ekonomický význam kolonií:

- ◆ Zdroj levných surovin pro domácí průmysl
- ◆ Zajištěná odbytíště hotových výrobků („economy of scale“)
- ◆ Bezpečná místa pro investice
Těžba nerostů, plantážní produkce tržních plodin, železnice, technická infrastruktura...

Hospodářská politika volného trhu (*laissez-faire*)

Adam Smith (1776): Wealth of Nations

Ricardo: komparativní výhody

- ✠ Každý stát se má specializovat na výrobu toho, pro co má nejvhodnější podmínky.
- ✠ Volný trh povede k vytvoření systému mezinárodního obchodu, který bude prospívat všem.
- ✠ Volný trh je nejlepší politikou pro všechny státy.

Laissez-faire v praxi

Britská Východoindická společnost a výroba bavlněných látek v Bengálsku (19. stol.):

- ✦ Bengálsko: rozvinutá protoindustriální (domácí) výroba bavlněných látek.
- ✦ Politika EIC:
  - ◆ různá cla na dovoz a vývoz hotových výrobků
  - ◆ diferencovaná pozemková daň (nejnižší sazba: bavlna)
- ✦ Důsledky:
  - ◆ bengálská textilní výroba upadala
  - ◆ zvýšil se export bavlněných výrobků z Británie do Indie (1850: 25% britského exportu bavlněných látek)
  - ◆ začaly hladomory

Typy kolonií

✦ Formální kolonie

- ◆ Přímá politická správa

Příklad: Indie po roce 1857)

✦ Neformální kolonie

- ◆ Těsné obchodní a hospodářské vztahy, ale politicky nezávislé

Příklad: země Latinské Ameriky v 19., stol.)

✦ Semiformální kolonie

- ◆ Nebyly formálně prohlášeny koloniemi, mají vlastní vládu, ale zahraniční obchod a finance kontrolovány z jiného státu

Příklad: Egypt po roce 1882, Persie)

Teorie kolaborace (*Robinson*)

Konec éry volného obchodu

- ✦ 1873 – světová hospodářská recese
- ✦ Celní bariéry
- ✦ Neomerkantilismus
  - ◆ „ekonomický nacionalismus“
- ✦ Rychlý nárůst plochy kolonií
  - průměrně 620 000 km² za rok (1870 – 1918)
  - mezi 6 největších koloniálních mocností rozdělena či přerozdělena čtvrtina povrchu souše (*Hobsbawm*)
- ✦ Zvýšení tempa prostorového šíření systému světového hospodářství

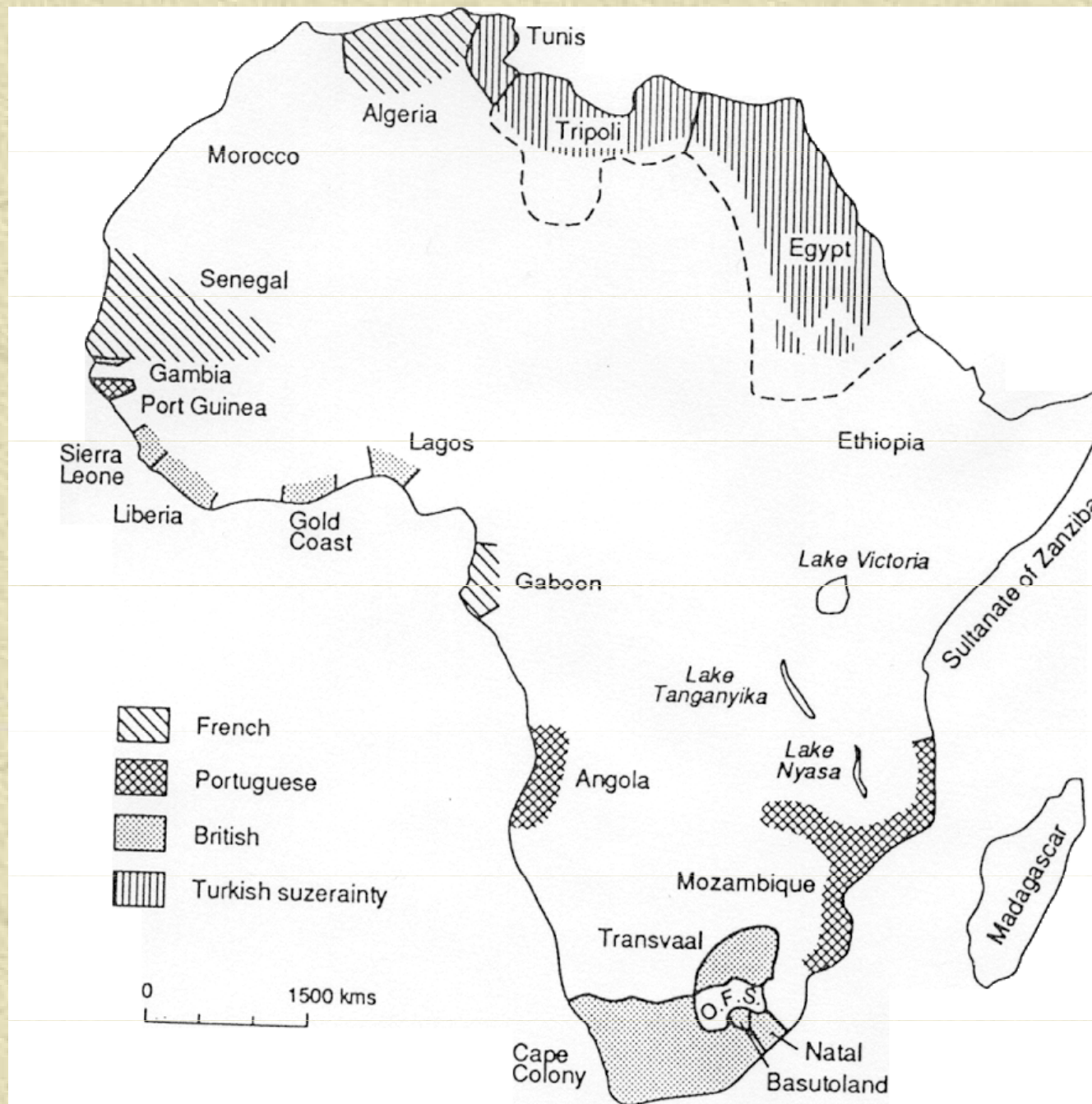

Scramble for Africa

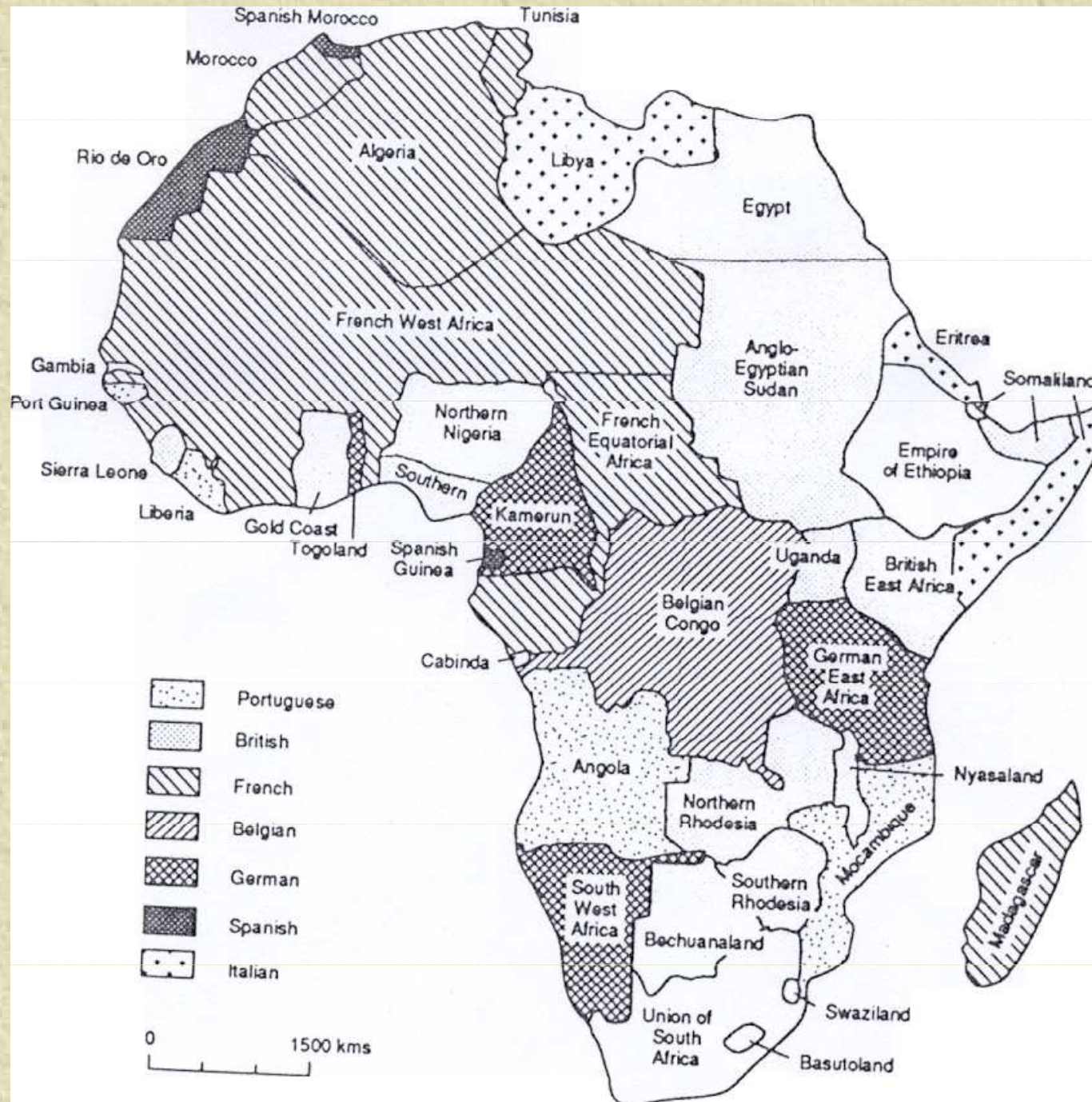

- ✦ před rokem 1880: nehostinný „černý“ kontinent
- ✦ 1882: Británie obsadila Egypt (1869 otevřen Suezský průplav)
- ✦ střety mezi mocnostmi
- ✦ Berlín: konference o Africe (1884-85)
  - ◆ rozdělení sfér vlivu
  - ◆ stanovení pravidel pro vyhlašování svrchovanosti (v budoucnu)
  - ◆ odstartován závod o Afriku

Afrika 1880

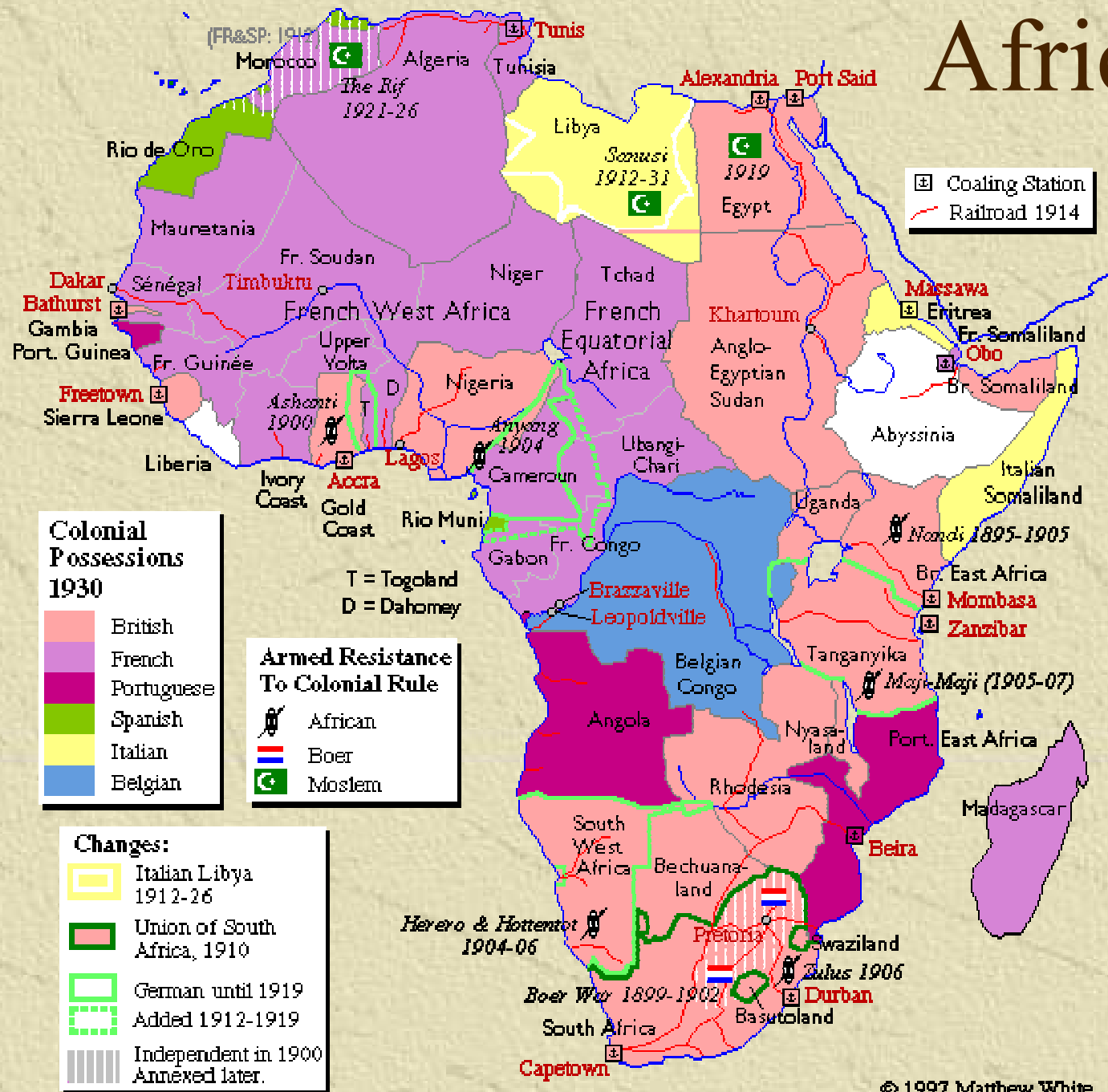
Afrika 1914

Konec územní expanze

- ✦ Vyčerpány možnosti územního rozšiřování *systemu světového hospodářství*
Nová území jen na úkor jiného státu
- ✦ Jedna z příčin světové války (1914-18)
Marxistická teorie: kapitalismu je založený na neustálém růstu a akumulaci. Nemožnost dalšího růstu bude příčinou jeho zániku.
- ✦ Územní expanze nahrazena vnitřní diferenciací (nerovnoměrný rozvoj)
Prohlubování územních (i sociálních) nerovností).
Kolonialismus – metoda územní expanze – se stal překážkou transformace systému. Dekolonizace.

Africa 1914

© 1997 Matthew White

Dekolonizace

James Monroe

Tři fáze:

1. Latinská Amerika (1810 – 1826)

Transformace na neformální kolonie.

Nezměnila přesvědčení o „přirozenosti“
koloniálního uspořádání světa.

Monreova doktrína (1823)

2. Asie (1947 – 1954)

3. Afrika (1957 – 1975)

Boj za nezávislost

Příklad: *Indie*

✦ Britská politika: efektivní a levný systém správy. „Rozděl a panuj!“

✦ 1857: *Great Mutiny*

✦ 1885: založen Indický národní kongres

◆ Cíl: - nejdříve spolupráce, role „černých Britů“

◆ později odpor, vyhnání Britů (Gándhí, Néhrú, ...)

svadéší, svarádž, Quit India!

Mandátní systém Společnosti národů

✦ Po první světové válce: kolonie se mohou stát nezávislé!

- ◆ Roosevelt: sebeurčení národů

- ◆ W. Wilson: nová forma koloniálních vztahů

✦ Společnost národů: mandátní systém

- ◆ Bývalé kolonie Osmanské říše a Německa

- ◆ Rozdělena do tří kategorií podle stupně „hospodářského a politického rozvoje“

- ◆ Mandát SN, ale „svěřena“ do správy nejčastěji Británii nebo Francii.

Mandátní území SN

✦ Mandát A

„Dostatečně vyspělá“ území pro možnou samostatnou existenci po „určité době“ mandátní správy.

Irák, Palestina, Zajordánsko (Británie), Sýrie, Libanon (Francie)

✦ Mandát B

Samostatnost se nepředpokládala, snad jen v daleké budoucnosti.

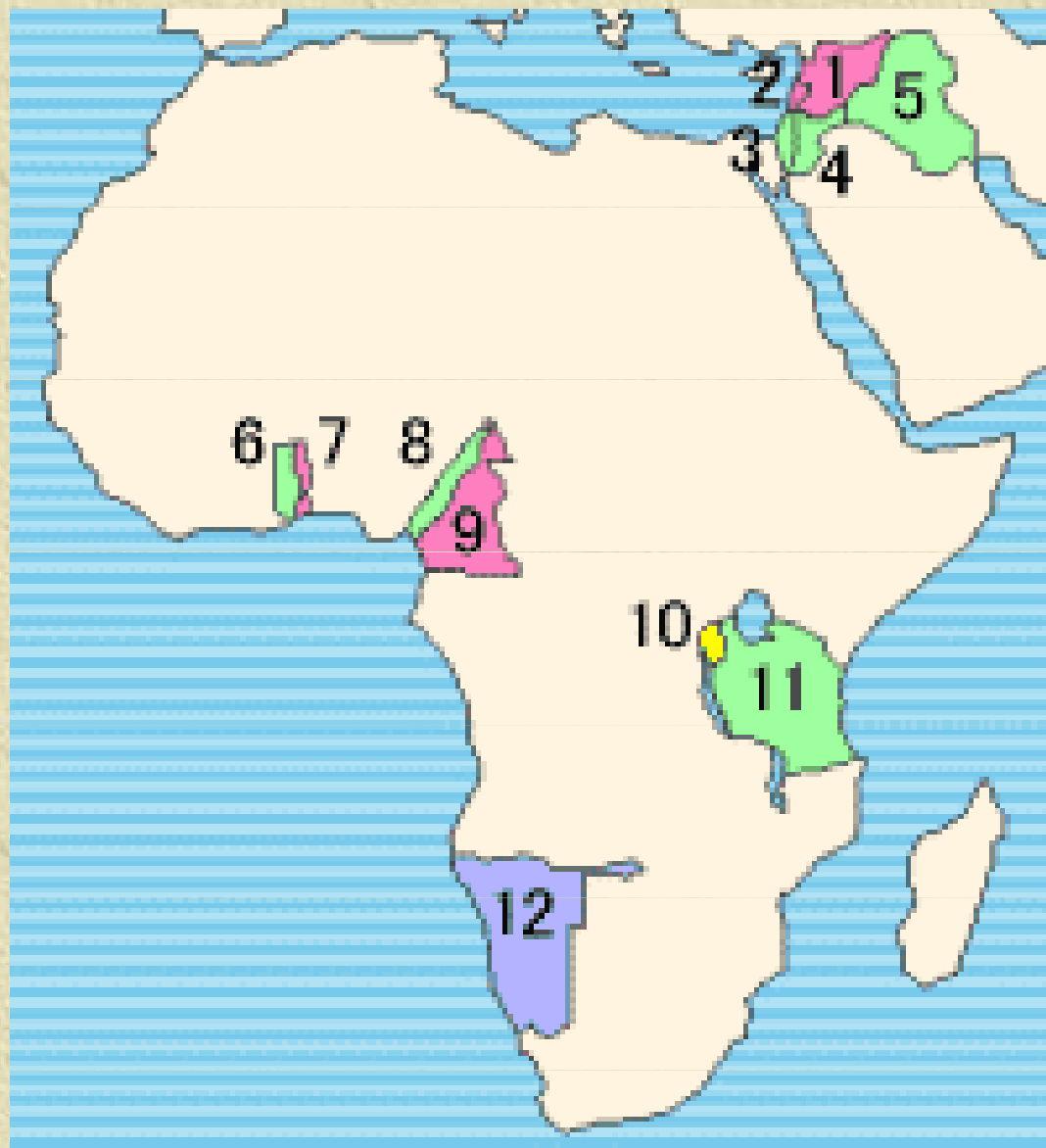
Tanganika, SZ Kamerun, Z Togo (Británie), Kamerun, Togo (Francie), Ruanda-Urundi (Belgie)

✦ Mandát C

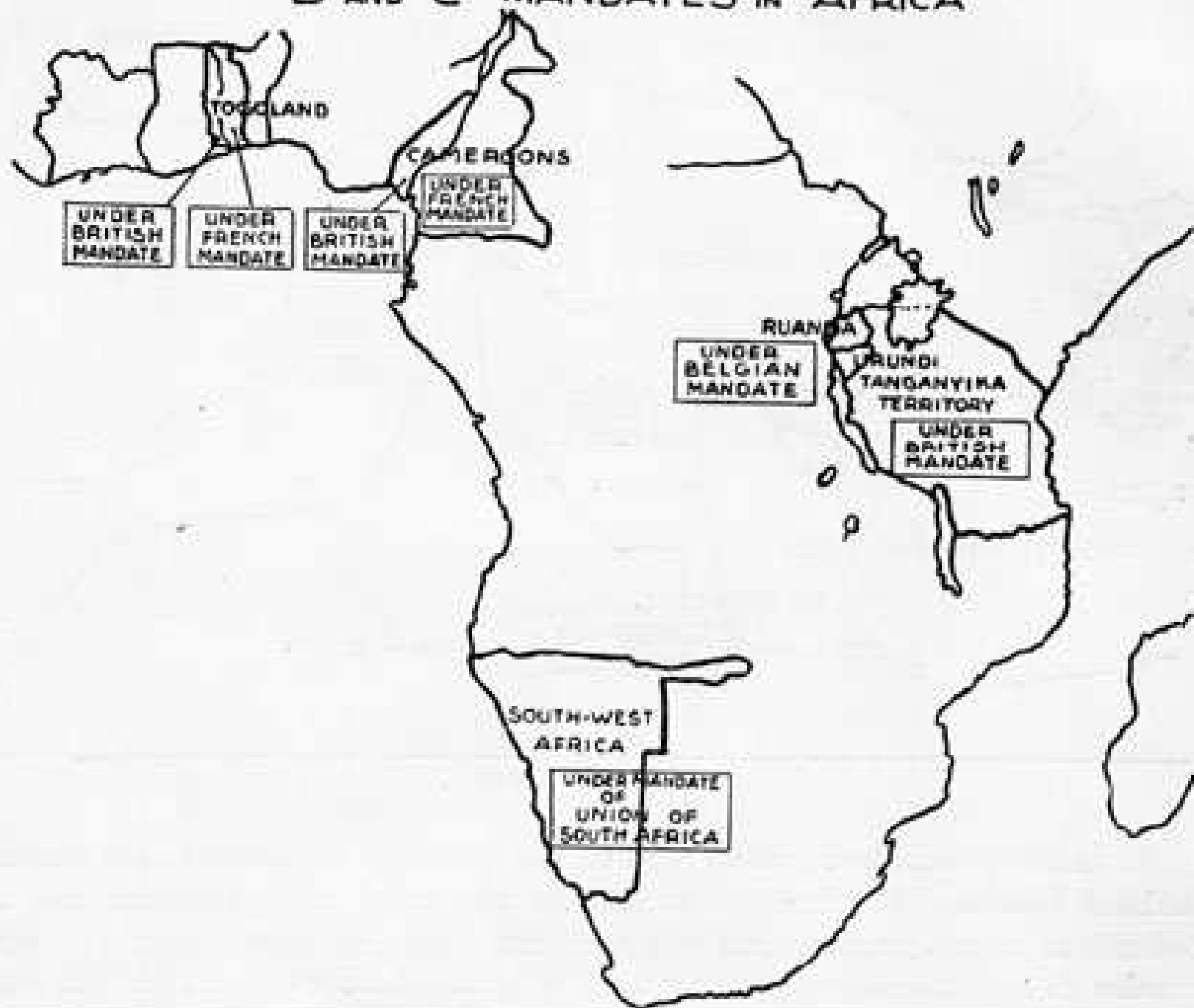
Území „neschopná samostatná existence“. Přímo administrativně začleněna.

Jihozápadní Afrika (JAR), Nová Guinea (Austrálie), Západní Samoa (Nový Zéland), tichomořské ostrovy (Japonsko), Nauru (Británie)

Mandátní území SN

"B" AND "C" MANDATES IN AFRICA

Map of "B" and "C" Mandates in Africa.

Dekolonizace po 2. sv. válce

- ✦ OSN, SSSR, veřejné mínění: dekolonizace!
- ✦ USA: nerozhodný postoj
vazby se spojenci
- ✦ Studená válka
  - antikoloniální hnutí hodnocena ideologicky

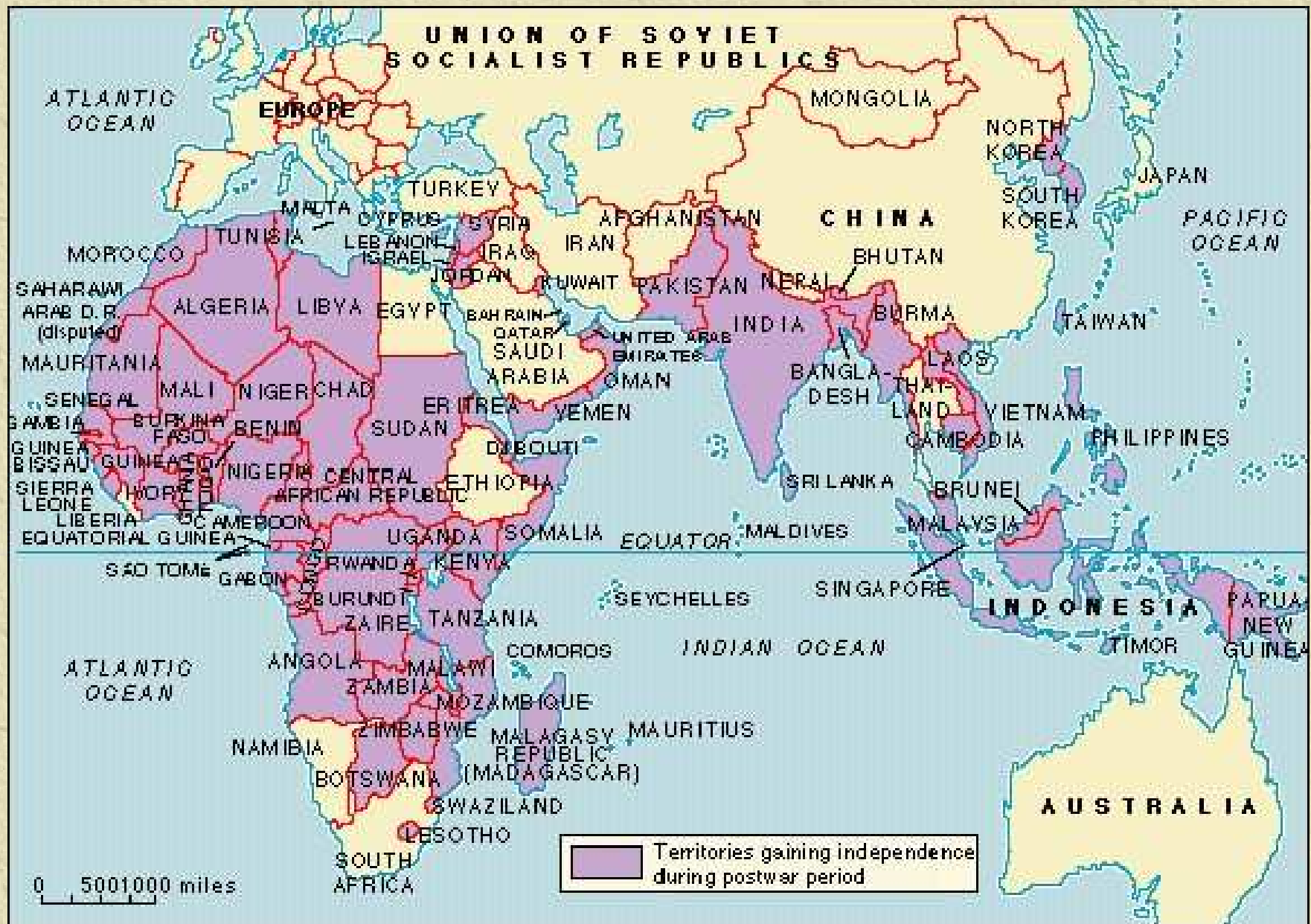
2. fáze: Asie

Indie 1947, Barma 1948, Indonésie 1947, Vietnam 1954

3. fáze: Afrika

Ghana 1957, francouzská území 1960 (Rok Afriky), ...
portugalská území (1975), Zimbabwe (1980),
Namibie (1990)

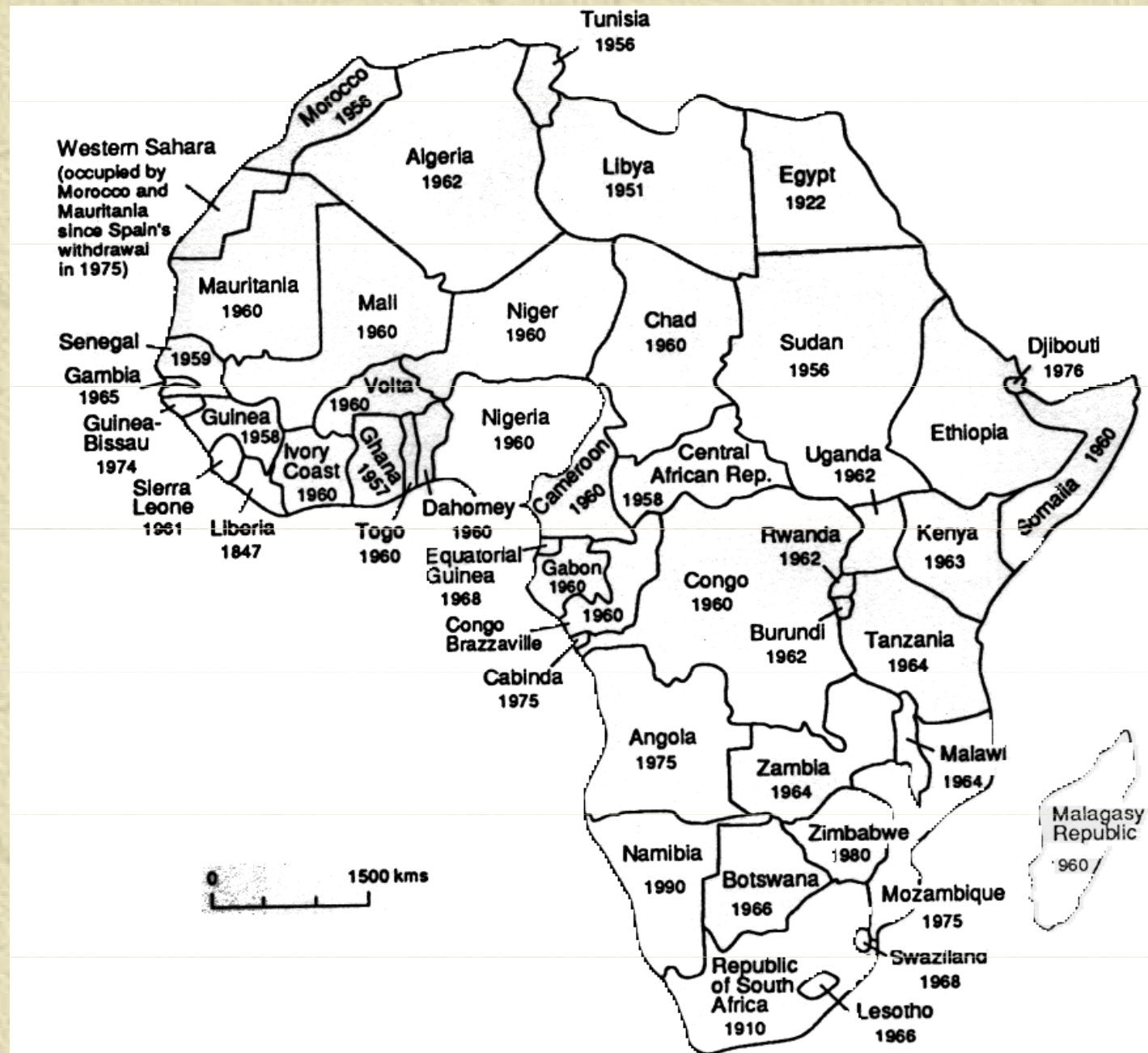
Dekolonizace po 2. sv. válce

socialismus otevřel cestu
osvobození koloniálních národů

Dekolonizace v Africe

Třetí svět

Alfred Sauvy (1952)

✦ Studená válka

V době 2. a 3. fáze dekolonizace svět ideologicky rozdělen.

✦ Elity postkoloniálních zemí: nutnost volby

✦ Možnost „třetí cesty“: transformace bipolárního světa na tripolární.

✦ Hnutí nezúčastněných

Bandung 1955, Bělehrad 1961, ...

✦ OSN

Konference OSN o obchodu a rozvoji (Ženeva 1964...)

✦ Cíl: Nové mezinárodní hospodářské uspořádání (NIEO)

Kolonialismus: komplexní dědictví

- ✦ Hospodářské
- ✦ Mezinárodně politické
- ✦ Vnitropolitické
- ✦ Kulturně politické
- ✦ Demografické
- ✦ Ideologické
- ✦ Psychologické
- ✦ Symbolické

Hospodářské důsledky

✦ Hospodářská specializace

- ◆ produkce primárních komodit (nerostné a zemědělské)
- ◆ Regionální specializace
  - vysoký podíl jedné komodity na příjmech z exportu:
    - ◆ Zambie: měď 90%
    - ◆ Jamaika: bauxit a hliník 60%
    - ◆ Mauricius: cukr 90%

✦ Nerovná obchodní výměna (*unequal exchange*)

- ◆ *Arghiri Emmanuel, Samir Amin*
- ◆ velké rozdíly v úrovni mezd napříč systémem světového hospodářství
- ◆ výše mezd je součástí ceny zboží
- ◆ výrobky ze zemí s vysokou úrovní mezd jsou na světových trzích „drahé“ (tržní cena vyšší než hodnota).
- ◆ velká část tržní ceny směřuje k producentům

Příklad nerovné obchodní výměny

✦ balení kávy, koupené v supermarketu v Německu
(3€ = 100%)

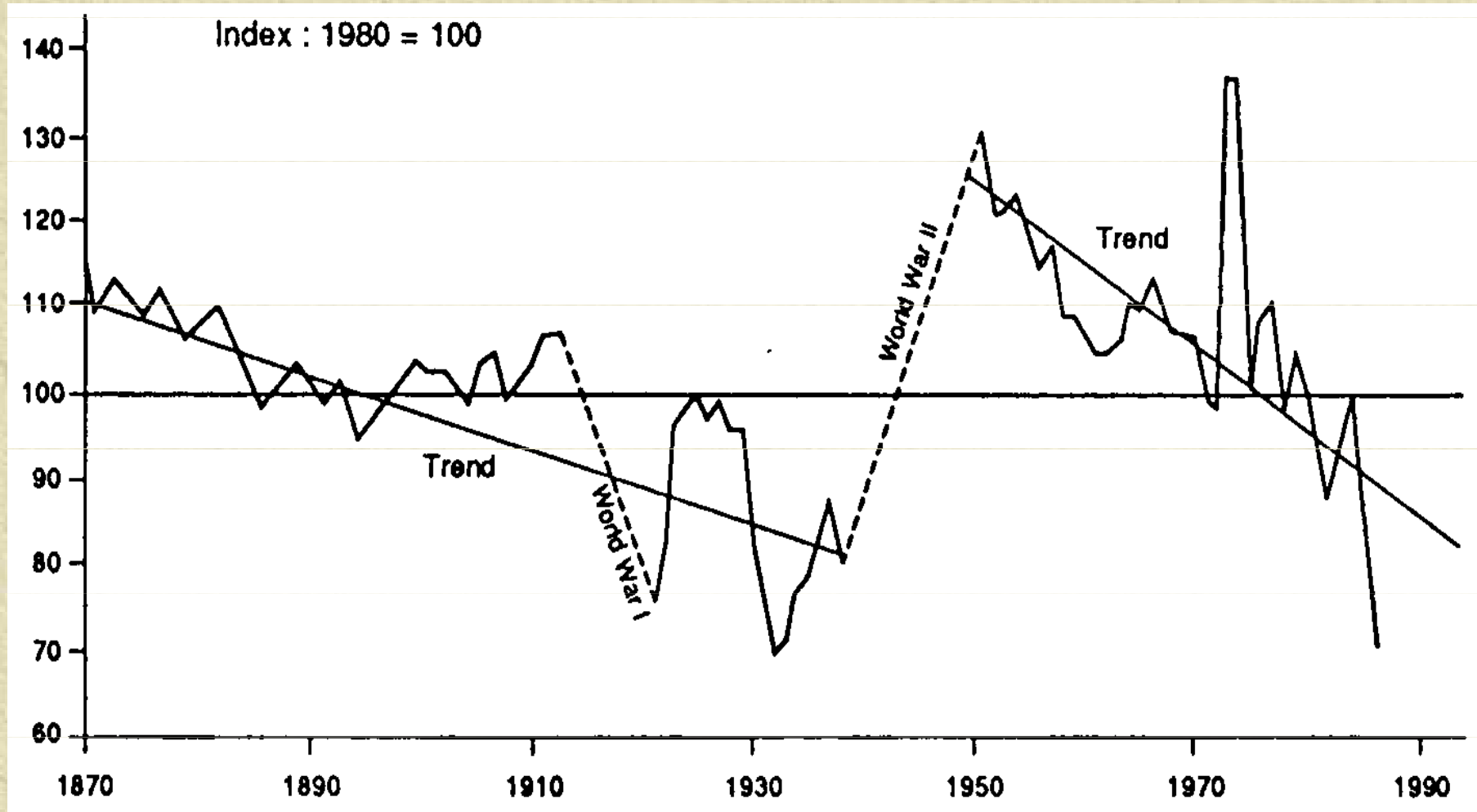
wage of worker in coffee plantation	5.1%
payment to owner of coffee plantation	8.5%
exporter - middleman	3.7%
export tax	17.2%
overseas freight	1.4%
duty	1.8%
coffee tax	18.4%
value-added tax	6.1%
importer	7.6%
cost of roasting	6.5%
retailer	23.7%
retail price in Germany	100.0%

Příklad nerovné obchodní výměny

- ✦ výrobní náklady na 1 tričko v Číně cca 2€ (materiál i práce)
- ✦ prodejní cena v Německu cca 10€
- ✦ dovoz oděvů do USA v roce 1994:

cena zaplacená za zboží v exportním přístavu	\$25 billion
doprava, distribuce, daně	\$14 billion
maloobchod	\$36 billion

Vývoj tržních cen surovin, 1870 - 1986

Politické hranice

- ✦ V Evropě: postupný vývoj
Po vzniku teritoriálních států postupná ideologická „homogenizace“ (nacionalismus)
- ✦ Mimo Evropu: často vymezovány bez ohledu na jazykové, kulturní, hospodářské vztahy

Příklady:

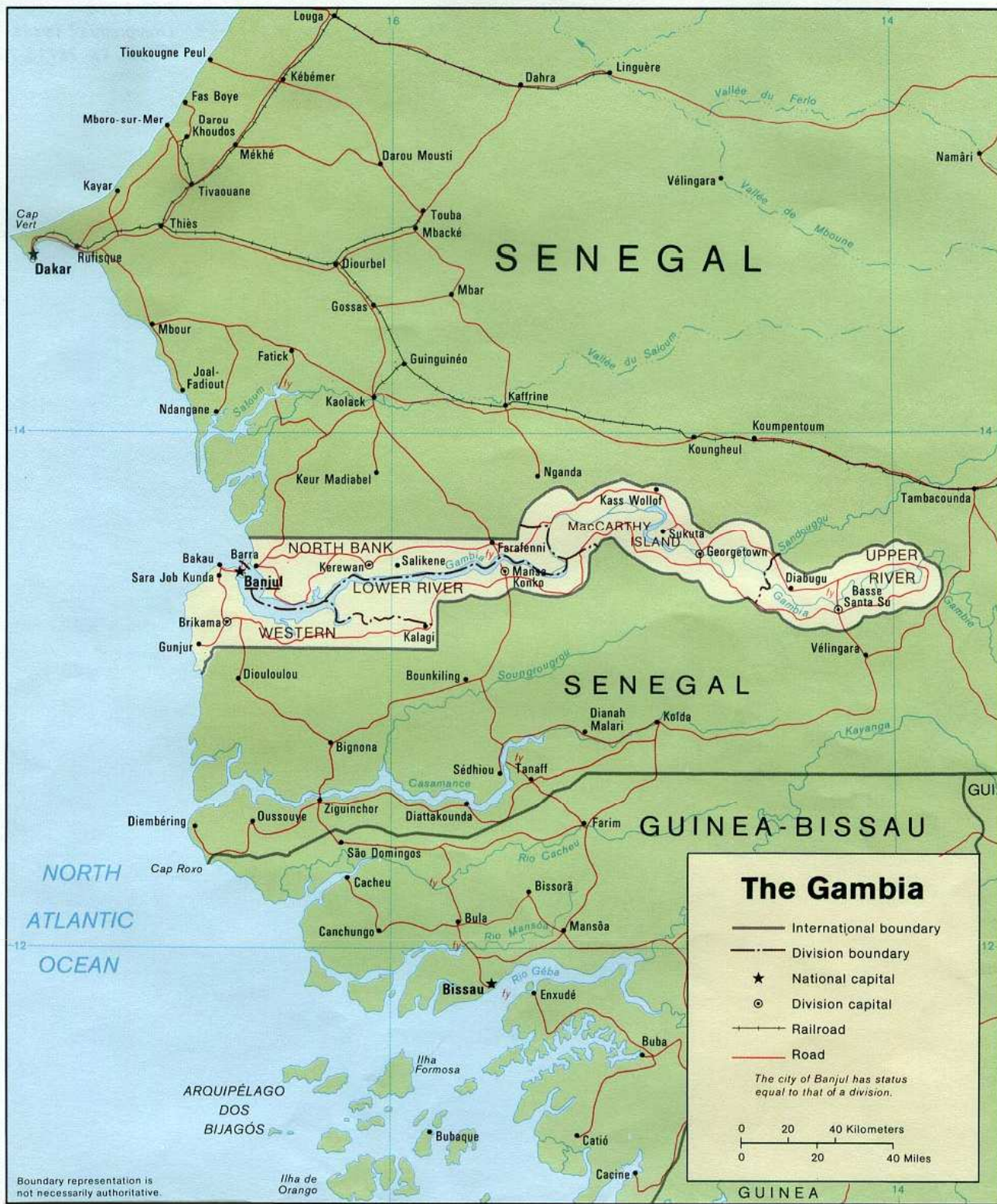
- ✦ Gambie,
- ✦ Caprivi strip,
- ✦ Vachánský výběžek

Válka mezi Ekvádorem a Peru (1995)

- ✦ Jazyková a kulturní heterogenita společnosti uvnitř koloniálních hranic častou příčinou občanských válek.

✦ Gambia

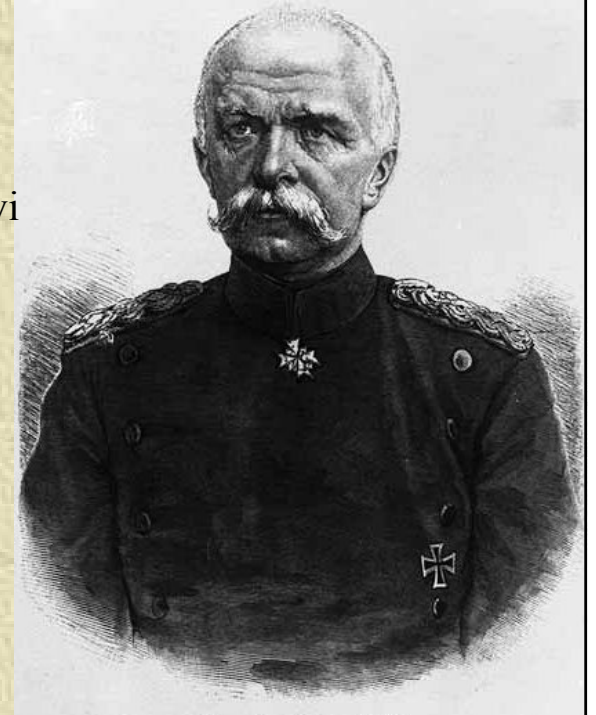
- ✦ hranice jsou výsledkem imperiálního soupeření mezi Spojeným královstvím a Francií

Caprivi Strip

- německý požadavek na přístup k řece Zambezi
- součást plánu na propojení Německé jihozápadní Afriky s německou kolonií Tanganjika
- 1890: smlouva o výměně Helgolandu za Zanzibar
- od roku 1990 součástí nezávislé Namibie

Leo von Caprivi

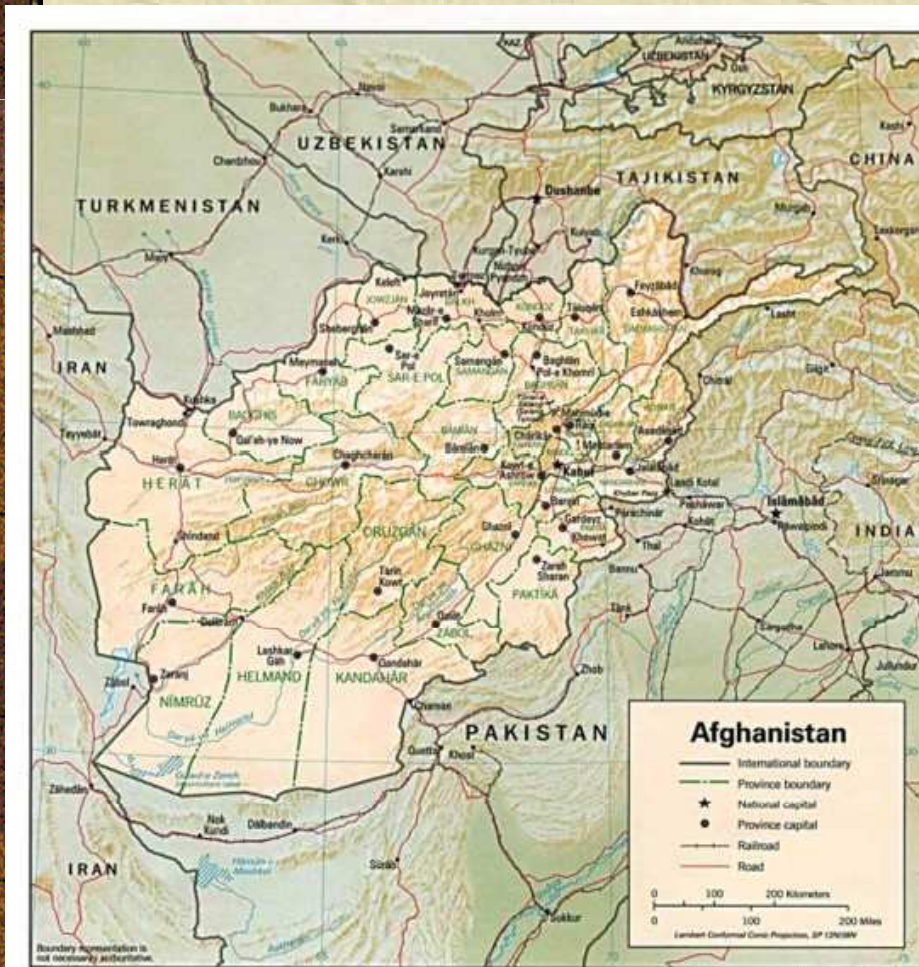

Vachánský koridor

- Velká hra („*Great Game*“)
  - rivalita mezi britským impériem a Ruskem ve Střední Asii

„Save me from my friends“: Afghánistán mezi britským lvem a ruským medvědem
karikatura z roku 1878

- Afghánistán – nárazníkový stát (a „buffer“ state)
  - dvě afghánské války
- Vachán (*Wakhan*)
  - vytvořen Brity jako nárazník proti ruským ambicím

Politický systém

- ✦ V Evropě se vytvářel dlouhodobou konfrontací politických institucí a měnící se struktury společnosti.
- ✦ Mimo Evropu byl tento vývoj přerušen a nahrazen (násilnou) implantací cizího systému.
- ✦ Vývoj po dosažení nezávislosti:
  - ◆ systém se udržel tam, kde byla umožněna participace místním elitám (Indie)
  - ◆ politická nestabilita, provázející formování nového systému (po zavržení systému koloniálního)
  - ◆ pokračující tlak bohatých zemí („šíření demokracie“)

Jazyk

- ✦ Koloniální správa se opírala o vnucení cizího jazyka.
- ✦ V mnoha zemích zůstal jediným nebo hlavním komunikačním médiem mezi etnickými skupinami.
- ✦ Usnadňuje pronikání západní kultury (a s ní spojených hodnot a vzorů).
- ✦ Tam, kde se část místních elit cítí invazí západních hodnot ohrožena, vzniká prostředí pro vznik fundamentalismu.

Demografický přechod (a imigrační politika)

- ✦ Projevem demografického přechodu je vysoký přirozený přírůstek obyvatel.
- ✦ V Evropě vrcholil demografický přechod v době koloniální expanze (kolonizace).

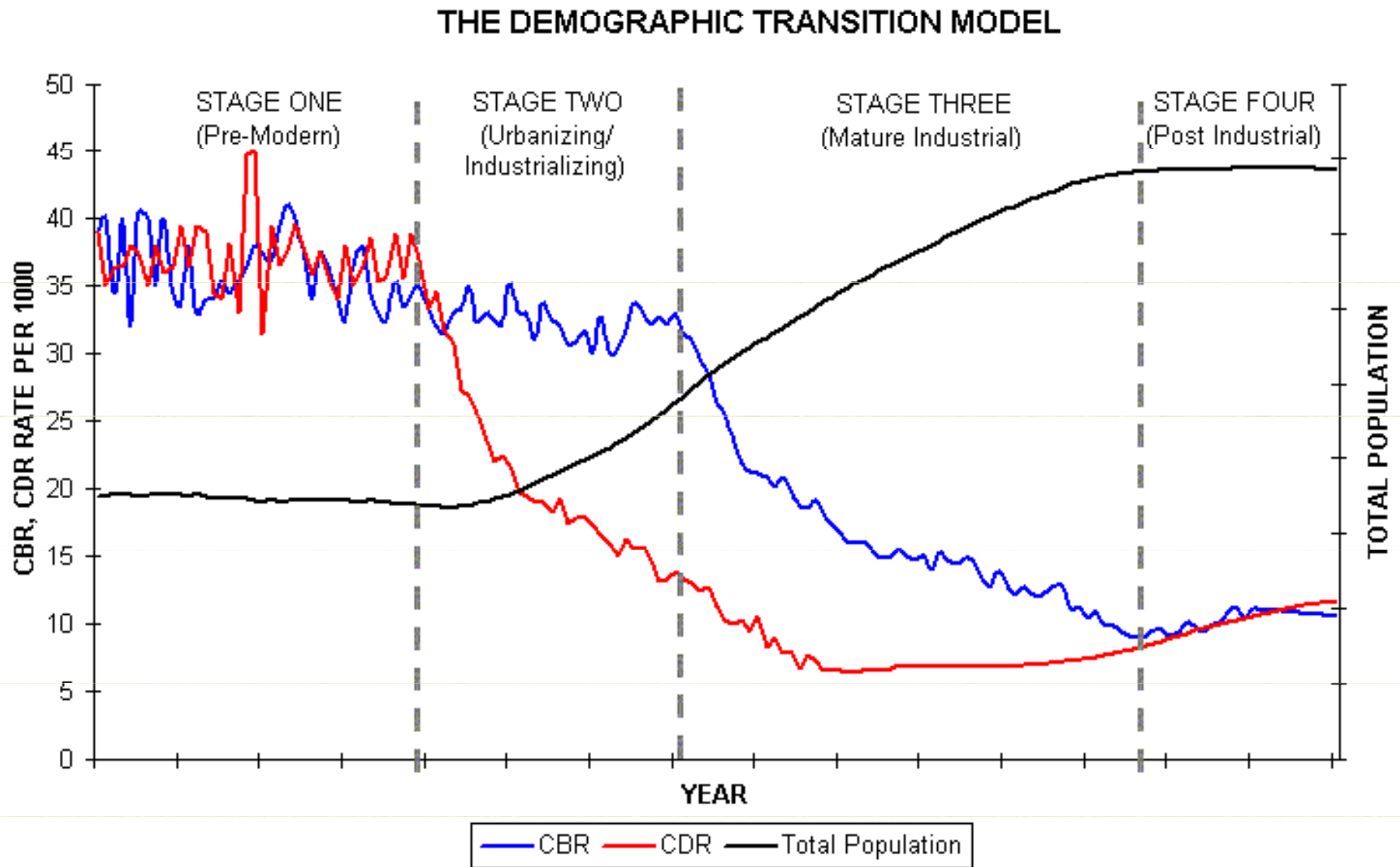
„white settler colonies“

- ✦ V postkoloniálních zemích probíhá demografický přechod v prostředí uzavřených státních hranic.

pevnost Evropa

- ✦ selektivní povaha imigrační politiky

Demografický přechod

Orientalismus

Edward Said (1978)

- ✦ Diskurz kladoucí do kontrastu civilizovanou a rozvinutou Evropu a barbarský, podřízený Orient
- ✦ přispívá k utváření podřízených, post-koloniálních kultur a subjektů

Orientalismus

Edward Said (1978)

- ✦ Diskurz, který dává do kontrastu vyspělou, nadřazenou Evropu a jí podřízený Orient.
- ✦ Soubor textů, obrazů a uměleckých děl, jejichž prostřednictvím se v Evropě 19. a 20. stol. vytvářel obraz o Orientu.
- ✦ Cílem není poznání života, ale konstrukce mýtů a stereotypů.
- ✦ Pomáhal konstruovat identitu obyvatel Occidentu jako kontrastní k „těm druhým“ – obyvatelům Orientu.
Said: „Bez pochopení diskurzu orientalismu není možné vysvětlit nesmírně systematické úsilí, jímž byla evropská kultura v postosvíceneckém období schopna vést a dokonce vytvářet Orient – politicky, sociálně, vojensky, vědecky i imaginativně.“
- ✦ Vytváření podřízené kultury kolonií, i představy Západu o vlastní nadřazenosti.

Symboly koloniální moci

- ✦ Upevňování moci prostřednictvím vizuální reprezentace v krajině (zvláště městské).
- ✦ Architektura koloniálních metropolí.
- ✦ Snaha postkoloniálních elit o vybudování nových hlavních měst.
  - ◆ se symboly nové moci

*Brasília, Dodoma, Abuja, Yamoussoukro,
Islámabád, Čandigarh*

Symboly koloniální moci

GOVERNMENT HOUSE, CALCUTTA, AND VICINITY.

Diferenciace třetího světa

- ✦ **System světového hospodářství: dominují vztahy závislosti**
- ✦ **Závislost je oboustranná**
  - Za určitých podmínek může i slabší strana využít vztahů závislosti ke zlepšení své relativní pozice v SHS.
- ✦ **Příklady:**
  - ◆ **země OPEC**
  - ◆ **„malí tygři“ (nově industrializované země)**
- ✦ **Důsledek: politická nejednotnost**

OPEC a ropný šok 1973/74

- ✦ Cena ropy konce 50. let: 2 \$ za barel
- ✦ Politika „sedmi sester“: snížit cenu na 1,8 \$
- ✦ Venezuela: prodej ropy 90% příjmů z exportu
- ✦ 1960: OPEC (*Organization of Petroleum Exporting Countries*)

Venezuela, Irák, Írán, Kuvajt, Saudská Arábie

1961 – Katar

1962 – Indonésie, Libye

... Alžírsko, Nigérie, Gabun, Ekvádor, SAE

- ✦ 1973: jomkipurská válka
- ✦ ropný šok: zvýšení ceny na 11,65 \$

Důsledky ropného šoku: globální

✧ Země OPEC:

- ◆ příliv bohatství

✧ Hospodářsky vyspělé země:

- ◆ restrukturalizace výroby
- ◆ vývoj energeticky méně náročných technologií
- ◆ hledání nových zdrojů ropy
- ◆ alternativní zdroje energie
- ◆ počátek nové mezinárodní dělby práce
  - ◆ přesun výroby do vybraných zemí periferie

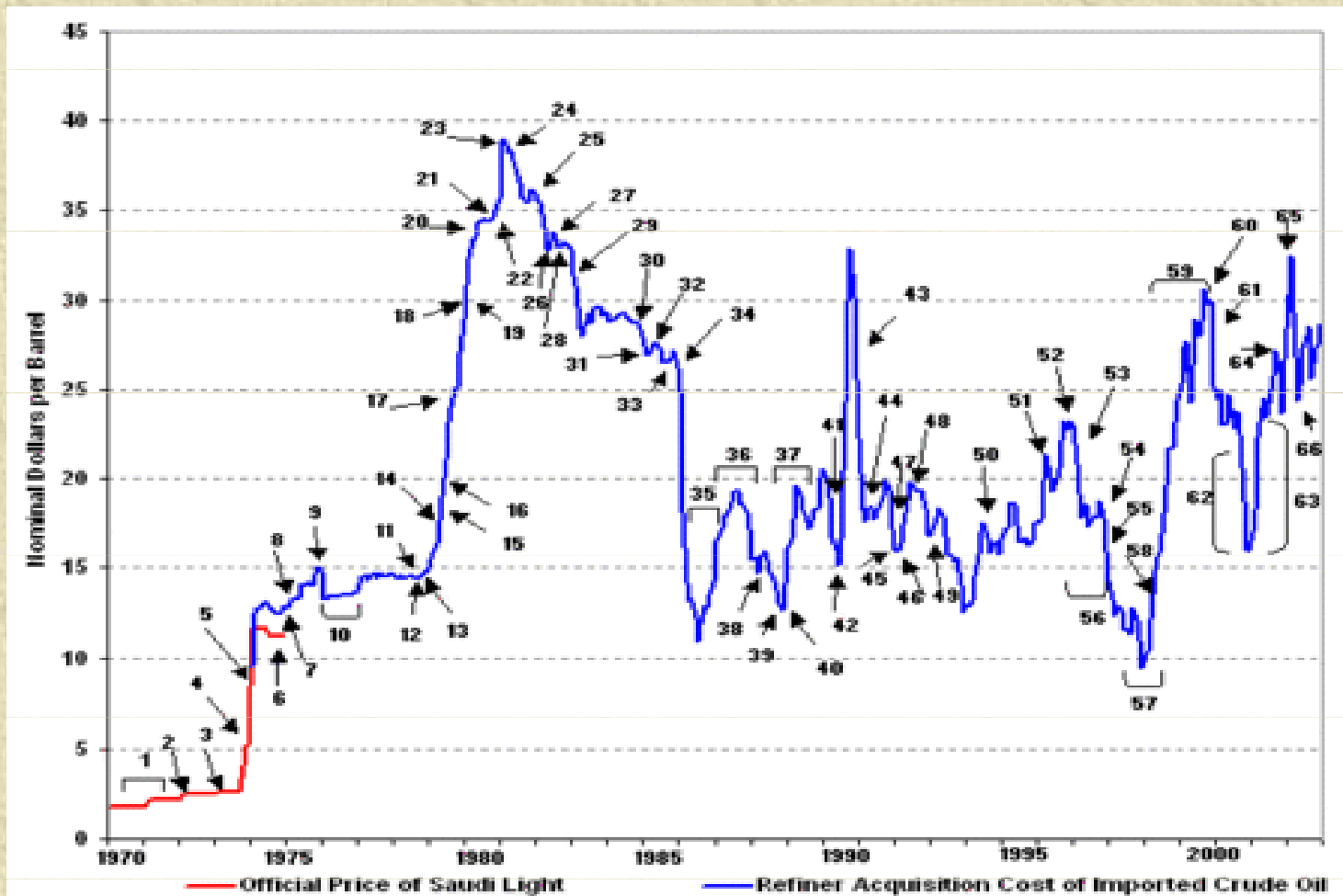
✧ Země třetího světa importující ropu:

- ◆ zvýšení nákladů na dovoz energie
- ◆ snížení poptávky po jejich exportu

Zadluženost (účetní bilance) v mld \$:

	1972	1979
Země OECD	8	9
Země OPEC	1,5	7
RZ importující ropu	-5	-36

Vývoj cen ropy (1970 – 2003)

Klasifikace zemí podle Světové banky

Rok 2000

Jediné kritérium: HDP na obyvatele

Kategorie	HDP na osobu \$	Počet států	Příklad
Země s nízkými příjmy	méně než 760	63	Indie, Keňa, Nigérie, Nikaragua, Arménie
Země s nižší středními příjmy	761 – 3 030	57	Čína, Thajsko, Egypt, Peru, Kolumbie
země s vyššími středními příjmy	3 031 – 9 360	37	Turecko, Malajsie, JAR, Mexiko, Brazílie, ČR
Země s vysokými příjmy	9 361 +	53	Německo, USA, Kuvajt, Taiwan, Izrael

Index lidského rozvoje

✦ UNDP: Human Development Report

<http://hdr.undp.org>

✦ 3 komponenty

◆ úmrtnost:

- naděje na dožití při narození

◆ vzdělání:

- gramotnost
- zapsaní studenti (enrollment)

◆ příjmy:

- HDP na obyvatele

✦ relativizace proměnných: dosažené maximum = 100

Amartya Sen

Index lidského rozvoje (2003)

Poř.	Stát	Naděje na dožití (roky)	Gramotnost (%)	Zapsaní studenti (%)	HDP na ob. (USD)	Index naděje na dožití	Index vzdělání	Index HDP	Index lidského rozvoje
1.	Norsko	78,7	99	98	29620	0,90	0,99	0,95	0,944
32.	ČR	75,1	99	76	14720	0,83	0,91	0,83	0,861
127.	Indie	63,3	50	51	3600	0,72	0,50	0,60	0,606
175.	Sierra Leone	34,5	36	51	470	0,16	0,41	0,26	0,275

Human development index (2003)

